

Ю. Гресь,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Чумак,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

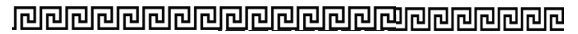
О. Холод,

викладач кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ДЕЯКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ФОРМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Злочин за своїм змістом та сутністю є складною багатогранною подією, що мала своє місце у минулому, або вчинення якої планується у майбутньому. Криміналістична наука розробляє систему засобів і методів, спрямованих на пізнання механізму злочину, закономірностей його підготовки, вчинення та приховування, утворення, виявлення та дослідження слідів та наслідків злочину [1, с. 139]. При цьому здійснення належним чином доказування обставин кримінального правопорушення, що передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], досить часто є неможливим без використання певних знань, які отримали назву «спеціальні». Природа злочину та злочинної діяльності така, що їх пізнання потребує застосування досить широкого криміналістичного інструментарію та арсеналу знань, серед яких важливе місце посідають знання різних галузей науки і техніки, психології, мистецтв, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження питання сутності та змісту спеціальних знань у розслідуванні, їх форм та видів, особливостей застосування зверталися вітчизняні вчені-криміналісти різних часів, зокрема Л. Ю. Ароцкер, Г.С. Бігняк, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, О.М. Дуфенюк, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Н.І. Клименко, В.В. Коваленко, І.І. Когутич, В. О. Коновалова, Н.В. Копча, О.А. Кравченко, В.К. Лисиченко, Б.Є. Лук'янчиков, О. М. Моїсєєв, І.В. Пиріг, І.В. Постіка, М. В. Салтевський, В.В. Семенов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р.Л. Степанюк, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, В.В. Юсупов та інші. Переважна більшість досліджень присвячена особливостям використання спеціальних знань під час розслідування конкретних категорій злочинів. Однак сьогодні питання наукового дослідження спеціальних знань й досі залишається дискусійним та потребує детального дослідження, особливо що стосується форм, видів

спеціальних знань, а також особливостей їх застосування у процесі здійснення розслідування в цілому і проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій зокрема.

Мета статті є аналіз сутності та змісту поняття «спеціальні знання», визначення ознак спеціальних знань, їх форм та випадків обов'язкового застосування в рамках кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі висловлено досить велику кількість поглядів щодо визначення поняття «спеціальні знання».

Литовський вчений-криміналіст Гендрик Малевські відзначає, що в рамках кримінального судочинства певні знання в сфері науки і техніки, мистецтва і ремесел набувають статусу спеціальних в процесі їх використання або адаптації для вирішень завдань, які не можуть бути вирішені суто правовими методами і засобами. При цьому в основі поглядів науковця лежить фундаментальна праця батька криміналістики Ганса Гросса, який розглядав спеціальні знання як наріжний камінь криміналістичних знань, якими мусить володіти слідчий. У зв'язку з цим Г. Малевські спеціальні знання поділяє на спеціальні знання власне слідчого та спеціальні знання осіб у силу їх професійної діяльності [3, с.110, 120-121]. Даний підхід має свої позитивні сторони з позиції теоретичного визначення обсягу знань із різноманітних сфер науки, техніки, ремесел, мистецтва тощо, якими має володіти слідчий в силу своєї професійної діяльності, яка характеризується пошуковою та пізнавальною природою.

Деякі вітчизняні вчені також вважають за необхідне розглядати в рамках дослідження сутності спеціальних знань в тому числі й спеціальні знання самого слідчого. Вони мотивують це тим, що такі знання дозволяють слідчому краще сприй-

мати інформацію щодо злочинної події, окремих її обставин, аналізувати сліди злочину і злочинця тощо [4, с. 190]. До криміналістичних спеціальних знань можна віднести знання, що акумулюються у такому розділі науки криміналістики, як криміналістична техніка. Тобто це знання з галузі судової фотографії та відеозапису, з трасології, зброєзнавства, документознавства, габітології, одорології, фоноскопії. Також до криміналістичних спеціальних знань слідчого можна віднести знання у сфері судової медицини та психіатрії, судових експертиз, комп'ютерних технологій. Володіння усіма зазначеними знаннями дозволяє слідчому більш ефективно здійснювати розслідування, обирати правильні питання та своєчасно призначати належні експертизи, визначати найбільш оптимальну лінію поведінки з учасниками розслідування, самостійно здійснювати попереднє дослідження слідів злочину, отримуючи таким чином орієнтуючу інформацію для визначення подальших дій у розслідуванні.

В.Г. Гончаренко розглядає спеціальні знання в межах кримінального судочинства як знання і навички, що одержані в результаті здобуття певної освіти та/або здійснення практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, ремесла або мистецтва, які використовуються учасниками процесу в межах передбачених законом та процедур задля вирішення процесуальних завдань [5, с. 24]. В.В. Юсупов відзначає що певні знання набувають характеру спеціальних для особи іншого фаху або професії [6, с. 489]. О.О. Бондаренко наголошує на тому, що визначаючи сутність спеціальних знань необхідно акцентувати увагу не стільки на отриманні певної освіти, скільки саме на отриманні спеціальної підготовки та набутті професійного досвіду [7, с. 6], що є досить виправданим, оскільки певні сфери спеціальних знань можуть не передбачати отримання конкретної фахової освіти.

Також В.Ю. Шепітько підкреслює, що спеціальні знання, якими володіє особа, мають відповідати сучасному рівню розвитку конкретної галузі людської діяльності [8, с. 11].

Р.Л. Степанюк у своїх роботах звертається до аналізу сутності та змісту спеціальних знань саме через призму кримінального провадження, тобто кримінального та кримінального процесуального законодавства. Вчений розглядає спеціальні знання як будь-які професійні знання обізнаних осіб, залучених сторонами процесу та судом до вирішення завдань кримінального провадження у встановленому законом порядку [9, 198-199]. При цьому Р.Л. Степанюк притримується позиції тих вчених, які стверджують, що дослідження ряду питань правового змісту в рамках кримінального провадження вимагає залучення осіб, які володіють глибокими знаннями та досвідом професійної діяльності саме в даній сфері права, як от експертизи у сфері будівництва, деякі економічні експертизи тощо, що певним чином торкаються особливостей правового регулювання тих питань, які можуть бути винесені та виносяться на розсуд експерта. Слід погодитися з тим, що ряд злочинів передбачає необхідність дослідження різного роду документів для з'ясування важливих для слідства обставин та фактів. І в такому випадку власної юридичної освіти слідчому буде замало в силу того, що сфера його професійної діяльності знаходиться у рамках галузей кримінального блоку. Тобто необхідність консультування із юристами -спеціалістами з різних галузей права та необхідність постановки питань правового змісту під час проведення експертиз доводить той факт, що певні юридичні знання також входять до переліку спеціальних знань.

Загалом переосмислення розуміння наповненості поняття «спеціальні знання» пов'язані зі змінами умов функціонування суспільства,

в тому числі – із поширенням та удосконаленням освітніх процесів (зокрема, розширення можливостей здійснення самоосвіти чи дистанційного освоєння певних курсів або навчальних програм), що відбуваються у суспільстві у зв'язку із науково-технічним прогресом. Тобто розширюються наукові і технічні можливості людства до пізнання окремих об'єктів, умов і особливостей їх існування і функціонування, що, в свою чергу, дозволяє криміналістичні науки та практики слідчої та експертної діяльності використовувати зазначені надбання людства задля вирішення завдань розслідування. Крім того, зміни сфери науки і техніки залишають свій відбиток на суспільних відносинах та процесах. Тенденція цифровізації суспільних процесів (сфери освіти, надання адміністративних та інших державних послуг в Україні) призводить до того, що певні знання втрачають свою спеціальність і перетворюються у категорію загальновідомих та буденних.

Наведені вище підходи до розуміння сутності спеціальних знань дозволяють визначити їх основні ознаки, зокрема:

1) Стосуються знань однієї або декількох галузей науки, техніки, мистецтва чи ремесл, релігії тощо;

2) Такі знання виходять за межі загальновідомих та поширених знань, в тому числі – за межі спеціальних криміналістичних знань слідчого, прокурора, оперативного співробітника, слідчого судді, судді тощо;

3) Набуті особою в результаті отримання фахової освіти або спеціальної підготовки чи практичного досвіду;

4) Постійно удосконалюються відповідно до сучасного стану розвитку конкретної галузі знань;

5) Застосовуються для пошуку, закріплення, вилучення, дослідження і встановлення фактів та обставин, що мають значення для розслідування;

8. Залучення перекладача (ст. 68 КПК України);

9. Залучення педагога, психолога або лікаря (ст. 226, ст. 227, ст. 354 КПК України) [2].

У науковій літературі існують дещо неоднозначні підходи до визначення статусу консультацій спеціаліста на етапі досудового розслідування. Те, що регламентовано нормами КПК України та передбачає фіксацію і відображення у матеріалах кримінального провадження у вигляді зауважень до протоколу у зв'язку із ознайомленням із його змістом (п. 4 ч. 4 ст. 71), письмових пояснень як додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України), заяв, які заносяться до протоколу огляду (ч. 4 ст. 237 КПК України) [2] – не викликає сумнівів щодо процесуального характеру даної форми використання спеціальних знань. Проте на етапі досудового розслідування слідчий, прокурор, оперативний співробітник звертаються за усними консультаціями до спеціаліста досить часто, і при цьому надані консультації не отримують свого процесуального відображення, а мають тактичне та стратегічне значення для розслідування. Зокрема спеціаліст у певній галузі знань може консультувати слідчого на етапі підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії чи негласної слідчої (розшукової) дії з приводу визначення особливостей предмету злочинного посягання, джерел інформації про подію злочину та злочинця, локалізацію та взаємозв'язок слідів на місці події, з приводу визначення та створення необхідних умов для проведення слідчої (розшукової) дії чи негласної слідчої (розшукової) дії тощо. У ході проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій спеціаліст може надавати консультації, пов'язані зі збиранням доказів, визначенням об'єктів, які у майбутньому можуть стати джерелом доказової або орієнтуючої інформації. Крім того,

слідчий може консультуватися із спеціалістом з приводу визначення виду судової експертизи що може бути призначена, та питань, які необхідно поставити експертові тощо. Тому тут слід погодитися із Ю.М. Чорноус, яка зазначає, що питання консультацій спеціаліста вимагає додаткової регламентації та доопрацювання в рамках кримінального процесуального законодавства [11, с. 478-479]. Однак поки такі зміни не будуть внесені до КПК України безпосередньо усне консультування з боку спеціаліста залишатиметься непроцесуальною формою використання знань.

Крім того слід відзначити той момент, що поряд із вказівкою на можливість застосування спеціальних знань у ряді випадків законодавець прямо передбачає необхідні їх використання під час здійснення розслідування та судового розгляду. Зокрема, обов'язковим є залучення судово-медичного експерта або лікаря (у випадку неможливості вчасного залучення судово-медичного експерта) до участі у проведенні слідчих дій за умови виявлення трупа чи частин трупа. Прямо дане положення передбачено у КПК України статтею 238 «Огляд трупа» і статтею 239 «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» [2]. Проте якщо, наприклад, у ході проведення слідчого експерименту чи іншої слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії буде виявлено труп чи частини трупа, то слідчий також буде зобов'язаний негайно залучити судово-медичного експерта або лікаря. Так само, якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій буде виявлено вибухові пристрої, їх частини або вибухові речовини, то до участі у їх проведенні невідкладно мають бути залучені спеціалісти-вибухотехніки.

Також у ст. 509 КПК України передбачається, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта для проведення психіатричної

експертизи у разі, якщо в ході кримінального провадження будуть встановлені обставини, які вказують на те, що особа під час вчинення протиправного діяння особа була в неосудному або обмежено осудному стані або після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [2].

Обов'язковим є також залучення перекладача для участі у проведенні досудового та судового слідства, якщо особа не володіє українською мовою (ст. 68 КПК України), залучення педагога, психолога або за необхідності – лікаря для проведення слідчих (розшукових) та судових дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226, ст. 227, ст. 354, ст. 491 КПК України) [2].

Що стосується непроцесуальної форми використання спеціальних знань, то сюди необхідно віднести:

1. Власні криміналістичні знання слідчого (прокурора, оперативного співробітника, слідчого судді, судді);
2. Попереднє (експрес) дослідження та висновки спеціаліста, залученого до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
3. Усні консультації спеціаліста на етапі досудового розслідування;
4. Результати ревізій, перевірок;
5. Складання акту про пожежу, звіту про причини виникнення пожежі;
6. Перевірка за криміналістичними обліками та інформаційно-довідковими базами;
7. Результати розвідки на основі аналізу відкритих джерел.

Кримінальна розвідка з відкритих джерел являє собою давній інструмент збирання оперативної інформації. Проте сьогодні в Україні вона вийшла на новий рівень, у тому числі за рахунок світового досвіду та розроблення свого роду професійних методик її реалізації. Віднесення розвідки на основі аналізу відкритих

джерел до системи спеціальних знань обумовлена тим, що цифровізація джерел інформації про осіб, їх діяльність, певні факти чи події, бухгалтерську документацію тощо вимагає набуття певних специфічних професійних навичок роботи з інформаційними системами та мережами, аналізу великої кількості даних різного походження та характеру. М.І. Пашковський стверджує, що за умови належної підготовленості слідчий, прокурор чи оперативний співробітник можуть впоратися зі збором, аналізом та фіксацією таких даних самостійно без допомоги спеціалістів [12]. Проте сучасні реалії завантаженості співробітників правоохоронних органів, нажаль, виключають таку можливість, так як така діяльність вимагає значної затрати ресурсів часу та інтелектуальної роботи, хоча й дозволяє зібрати надзвичайно важливу та корисну для слідства інформацію. У більшості випадків слідчі проводять розвідку на основі аналізу відкритих джерел в рамках кримінального провадження лише для часткового збору чи перевірки певної інформації, важливої для розслідування протиправного діяння, про яке їм вже відомо.

Висновки. Отож спеціальні знання являють собою надзвичайно важливий інструмент збору, дослідження та використання криміналістично значущої інформації у розслідування. Спеціальні знання можна визначити як систему професійних або практичних навичок та знань в межах однієї або декількох сфер науки, техніки, ремесл, мистецтва, релігії, психології, якими володіє обізнана особа в рамках кримінального провадження та застосовує їх для вирішення завдань тактичного чи стратегічного значення. Сучасні підходи до визначення сутності, змісту, ознак та форм спеціальних знань залежать від норм діючого кримінального процесуального законодавства та рівня науково-технічного та культурного розвитку суспільства.

У статті проаналізовано сутність та зміст поняття «спеціальні знання», значення застосування спеціальних знань у розслідуванні, розглянуто підходи деяких вітчизняних та іноземних вчених-криміналістів до визначення даного поняття та його наповнення. Визначено, що розуміння змісту спеціальних знань та їх ознак пов'язане із тенденціями науково-технічного, культурного та правового розвитку суспільства. Проаналізовано та запропоновано перелік ознак, що характеризують спеціальні знання у кримінальному провадженні. Досліджено позиції вчених та сформовано власний погляд на сучасні можливості та підстави віднесення юридичних знань із певних галузей права до системи спеціальних знань. Визначено форми спеціальних знань з позиції поділу форм використання спеціальних знань у розслідуванні у залежності від їх доказового характеру на процесуальну та непроцесуальну. Надано перелік спеціальних знань, що отримують свою реалізацію в рамках кримінального провадження у процесуальній та непроцесуальній формі. Зазначено, що у ряді випадків законодавець поряд із вказівкою на можливість застосування спеціальних знань передбачає також випадки обов'язкового їх використання під час здійснення розслідування та судового розгляду. Проаналізовано особливості розуміння консультацій спеціаліста та відмінностей між усними та письмовими консультаціями з позиції їх процесуальної фіксації і значення для доказування та процесу розслідування в цілому. Зазначено, що як на етапі підготовки, так і під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор, оперативний співробітник досить часто звертаються за консультаціями до спеціалістів.

Проаналізовано та обґрунтовано необхідність визначення власних криміналістичних знань слідчого як одного із видів непроцесуальної форми використання спеціальних знань. Наведено перелік знань, які слід віднести до власних криміналістичних знань слідчого. Запропоновано віднести розвідку на основі аналізу відкритих джерел до непроцесуальної форми використання спеціальних знань та обґрунтовано причини такого рішення. Сформульовано авторське визначення поняття «спеціальні знання».

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, розвідка на основі аналізу відкритих джерел.

Hres Yu., Chumak S., Holod O.
On some features of the modern understanding of the essence and forms of the use of special knowledge in criminal proceedings

The article analyzes the essence and content of the concept of «special knowledge», the importance of applying special knowledge in the investigation, the approaches of some domestic and foreign forensic scientists to the definition of this concept and its content are considered. It was determined that the understanding of the content of special knowledge and its features is related to the trends of scientific, technical, cultural and legal development of society. A list of features characterizing special knowledge in criminal proceedings has been analyzed and proposed. The positions of scientists were studied and an own view was formed on modern possibilities and grounds for the attribution of legal knowledge from certain branches of law to the system of special knowledge. Forms of special knowledge are defined from the point of view of dividing the forms of use of special knowledge in the investigation depending on their

evidentiary nature into procedural and non-procedural. A list of special knowledge that is implemented within the framework of criminal proceedings in procedural and non-procedural form is provided. It is noted that in a number of cases, the legislator, along with indicating the possibility of using special knowledge, also foresees cases of their mandatory use during the investigation and trial. Peculiarities of understanding specialist consultations and differences between oral and written consultations are analyzed from the point of view of their procedural fixation and significance for proof and the investigation process as a whole. It is noted that both at the stage of preparation and during the conduct of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions, the investigator, prosecutor, operative employee quite often turn to specialists for advice. The need to determine the investigator's own criminalistics knowledge as one of the types of non-procedural form of using special knowledge is analyzed and substantiated. The list of knowledge that should be attributed to the investigator's own criminalistics knowledge is given. It is proposed to classify intelligence based on the analysis of open sources as a non-procedural form of using special knowledge, and the reasons for such a decision are substantiated. The author's definition of the concept of «special knowledge» is formulated.

Key words: special knowledge, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) actions, intelligence based on the analysis of open sources.

Література

1. Тищенко В.В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 27. С. 139–145.
 2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня

2012 року № 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Малевські Г. Спеціальні знання – наріжний постулат концепції криміналістики Ганса Гросса та їхня сучасна інтерпретація. Криміналіст періодичний: міжнародний науково-практичний журнал. 2012. № 5. С. 108–121. URL: https://crimcongress.com/wp-content/uploads/2015/10/Kriminalist_5_full.pdf

4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 187-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukc_2015_2_26

5. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури України. 2007. № 2. С. 22-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5

6. Юсупов В.В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання. 2023. № 3. С. 486-490. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/111.pdf

7. Бондаренко О.О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

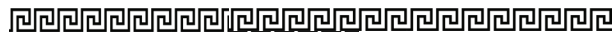
8. Шенітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. Судова експертиза. 2014. № 1. С. 11–18.

9. Степанюк Р. Л., Ланта С. П. Співвідношення правових і спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 196-199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1082_16_50

10. Про судову експертизу: закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top> (дата звернення – 23.09.2023)

11. Черноус Ю.М. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. Юридичний науковий електронний жур-

нал: електронне наукове фахове видання. 2023. № 1. С. 477-480. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/112.pdf

12. Пашковський М.І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідування колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та

розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 82-86. URL: https://www.academia.edu/83765676/Пашковський_М_І_Особливості_використання_OSINT_при_документуванні_та_розслідуванні_колабораційної_діяльності.

